

E könyv írója valóban hasonlatos a gerincesek legbölcsebbikéhez, az elefánt-hoz. Ha már megadatott neki — ha már úgy döntött —, hogy több élete legyen, hát felidézi őket. Ebből meríti nyugalmát, melyet helyeselni vagy helyteleníteni lehet, de nem irigyelni — lehetetlen.

ANDRÉ MALRAUX

## Antimemoár

(Részlet)

*Az elefánt minden állatok legbölcsebbike, az egyetlen, amely emlékszik előző életeire; ezért tud soká nyugton maradni, róluk elmélkedve.*

BUDDHISTA SZÖVEG

1965

*A krétai vizeken*

1940-ben együtt szöktem meg Vercors későbbi tábori papjával. Kevés-sel szökésünk után viszontláttuk egymást Drôme városában, ahol ő pap volt, és egyre-másra állította ki a keresztleveleket az izraelitáknak, azzal a kikötéssel, hogy meg is keresztelhesse őket: „Valami abból mindig meg-marad...” Sosem fordult meg Párizsban, tanulmányait a lyoni szeminá-riumban végezte. Az éjszakai illatoktól belengett városban folytattuk az ismét találkozóik vég nélküli párbeszédét.

— Mióta gyóntat?

— Több, mint tíz esztendeje...

— Mit tanult meg az emberekről a gyónások során?

— Tudja meg hát, hogy a gyónásból nem lehet tanulni, aki gyóntat, az másvalaki, jelen van a Kegyelem. És mégis... Mindenekelőtt, az emberek még sokkal szerencsétlenebbek, mintsem gondolnók... aztán meg...

A csillagos égre emelte favágó-kezzeit:

— Aztán, a dolgok veleje az, hogy nincsenek felnőttek...

Glières-ben esett el.

Elmélkedni az életről — a halállal szembesített életről — bizonyára nem egyéb, mint elmélyíteni önmagunk vallatását. Nem arról van szó, hogy megölhetik az embert, ami annak, aki abban a banális szerencsé-ben részesült, hogy bátor, nem okoz gondot, hanem a halálról, mely min-denben kiegyenlítődik, ami erősebb az embernél, az öregedésben, sőt, még a föld változásaiban is (mert a föld a halálra utal évezredes lustaságával, akárcsak átalakulásával, még ha ez az átalakulás az ember műve is), s főként a helyrehozhatatlanban, abban, hogy sosem tudhatod meg, mit is jelentett mindez. Szemközt e kérdéssel, érdekelt-e az, ami csak rám tartozik? Szinte minden író, akit ismerek, szereti a gyermekkorát. Én gyűlölöm az enyémet. Kevéssé és rosszul tanultam önmagamot megte-

remteni, ha magunkat megalkotni annyit tesz, mint alkalmazkodni ehhez a fogadóhoz, melyhez nem vezetnek utak, s melyet életnek hívnak. Olykor tudtam cselekedni, de a cselekvésben, kivéve, ha felmagasodik a történelemhez, az az érdekes, amit teszünk, és nem az, amit mondunk. Önmagam nem érdekel. A barátság, bármilyen nagy szerepet játszott az életemben, nem illeszkedett a kíváncsisághoz. Egyetérttek a gliéres-i pappal — ám ha nincsenek felnőttek, ez azt jelenti, hogy a gyermekek megmenekültek bennünk. Miért emlékeznék hát?

Mivel a szellemnek és a fikciónak abban a bizonytalan világában életem, amely a művészeké, aztán a harcban és a történelemben, s miután húsz évig azt az Ázsiát ismertem, melynek haláltusája megvilágítja, mit is jelentett a Nyugat, számtalanszor találkoztam olyan pillanatok egyszer alázatos, másszor tündöklő képével, melyen az élet alapvető titokzatos-sága mindegyikünk előtt úgy mutatkozik meg, ahogy szinte minden asszonynak megmutatkozik egy gyermek arcán, s majd minden férfinek egy-egy halottén. Minden alakjában annak, ami minket magával ragad, mindenben, amit harcra kelni láttam a megaláztatás ellen, még benned is, szelidség, kiről nem tudni, ugyan mi dolgod lehet a földön, a letűnt vallások isteneiéhez hasonlatos élet gyakran olyannak tűnt, mint egy ismeretlen muzsika szövegkönyve.

Jóllehet az ifjú koromban megismert Kelet egy számárháton ülő, öreg arabra emlékeztetett, aki az Iszlám legyőzhetetlen álmát alussza, Kairó lakosainak száma kétszázezerről négymillióra növekedett, Bagdad motoros bárkákkal helyettesíti a sás és agyag csónakokat, melyeken a babiloni parasztok halásztak, s a teheráni mozaikkapuk éppúgy elvesznek a városban, mint a Saint-Denis Kapu. Amerika régóta ismeri a gombatenyészet-városokat — de gomba-települései mégsem törlik el a másik civilizációt, nem jelképezik az ember átalakulását . . .

Mindenki tudja, hogy a föld még sosem változott meg ilyen mértékben (ha a pusztulást leszámítjuk) egyetlen század alatt. Én még láttam a lovas omnibuszra váró szerzeteseket a Palais Royal előtt — és láttam a félénk és megnyerő Glenn őrnagyot, visszatértekor a világűrből; láttam Moszkva tatáros városát, és láttam egyetlenem felhőkarcolójának csúcását; mindazt, ami a tulipánnal beültetett, nagyon ápolt pennsylvaniai álmóson a régi Amerikára emlékeztetett; és azt is, amiben a Panamerican felhőkarcolója a maira emlékeztet. Hány százada már, hogy egyetlen nagy vallás sem rendítette meg a világot? Íme, az első civilizáció, mely képes az egész földet átalakítani, s nem képes megalkotni saját templomait és síremlékeit.

Valamikor egy ázsiai utazás lassú behatolás volt az egyé vált térbe és időbe. Az Iszlám után India, India után Kína, Kelet után a Távol-Kelet; Szindbád elhagyott hajói az Indiai-óceán egyik kikötője előtt a közelgő estében, és Szingapur után, a Kínai-tenger bejáratánál, az első dzsunkák, mint az őrszemek.

Orvosi tanácsra kezdem újra ezt a lassú behatolást, és visszatekintek arra a megrázkódtatásra, mely betöltötte véres és hiábavaló életemet, ahogyan felkavarta Ázsiát, hogy aztán túl az óceánon, Tokió következék, ahová elküldtem a milói Venust, a felismerhetetlen Kiotó, a leégett templom üszkei ellenére is szinte érintetlen Nara — melyeket egy napi repülőút végén újra megpillantottam —, aztán Kína, melyet ezúttal nem lát-

tam viszont. „A látóhatár pereméig, a lakkozottan sima óceánon nem látszott egyetlen fodrozódás sem . . .“ A tenger előmbé hozta első regényem első mondatát, és a hajó sürgönytáblájára idézte az egykori hírt, mely negyven éve, Ázsia visszatérését jelentette a történelemben: „Kantonban kihirdették az általános sztrájkot.“

Mi felel életemből ezeknek az álomba hulló isteneknek, ezeknek az ébredező városoknak, a cselekvés e morájának, mely úgy csapódik a tathoz, mintha csak a tenger örök zúgása volna, mi válaszol annyi hiábavaló reménynek, annyi megölt barátnak? Ilyenkor fognak bele kortársaim a maguk kis történeteibe.

1934-ben, a Vieux Colombier után Paul Valéry véletlenül szóba hozta előttem Gide-et. „Ha ennyire közömbös műve iránt, kérdeztem, miért tartja oly nagyra éppen a *Beszélgetéseket egy némettel?* — Mi is az? — Eszébe juttattam. — Ó, igen! Biztosan azért, mert helyesen alkalmazta benne a subjonctif imperfectumát! . . .“ Aztán azzal a viszonylagos ünneptelenséggel, mellyel patricius argóját keverte, hozzáfűzte: „Szeretem Gide-et, de hogyan tekintheti egy ember a fiatalokat gondolatai bírójának? . . . S végül is, engem a tudatosság érdekel, nem pedig az őszinteség! Egyébként, egye meg a fene.“ Valéry gyakran rekesztette be így azokat az eszméket, melyeket Wilde nyomán, alkalmasnak ítelt a csevegésre.

De amit Gide az ifjúságnak nevezett, az éppoly kevésbé korlátozódott mindig a fiatalokra, mint ahogyan a nagy kereszténység sem kizárólag a hívőkből áll. A Gonosz kedveli a közösségeket, még inkább a gyülekezeteket. A nagyság úgyszintén. Harmincéves koromig olyan emberek között éltem, akik megszállottai voltak az őszinteségnek. Azért, mert a hazugság ellentétének tekintették, és azért is (ezek voltak az írók), mert az őszinteség, Rousseau óta, az irodalom kiváltságos anyaga. Ehhez még tegyük hozzá azt a agresszív öngazolást, hogy: „Álszent olvasó, felebarátom, testvérem . . .“ Mert nem az ember akármilyen megismeréséről van szó; hanem mindig egy titok leleplezéséről, valaminek a bevallásáról. A keresztény gyónás a bűnbocsánat váltságdíja volt, a vezeklés útja. A tehetőség nem feloldozás ugyan, de éppoly mélyen hat. Ha feltételezzük, hogy Sztavrogin gyónása voltaképp a Dosztojevszkijé, ezzel a szörnyű eseményt tragédiává alakítjuk, Dosztojevszkijt pedig Sztavroginná, kitalált hőssé — s az ilyen metamorfózis pompásan illik a szóhoz: *hős*. Nem szükséges megváltoztatni a tényeket: a bűnös megmenekül, nem azért, mert rákényszerítették a hazugságot, hanem mert a művészet világa nem azonos az életével, Rousseau gógós szégyene nem semmisíti meg Jean-Jacques szálnalmas szégyenét, de megajándékozza a halhatatlanság ígéretével. Ez az átváltozás, a legmélyebbek egyike, melyek az embert alakítják, uralt sorssá emeli az elszenvedett sorsot.

Csodálom e gyónásokat, melyeket memoároknak nevezünk, de csak félig-meddig kötnek le. Az egyén önelemzése, túl a hatáson, melyet akkor tesz ránk, ha egy nagy művésztől ered, olyan szellemi befolyást is gyakorol, mely a Valéryval folytatott beszélgetésem idején erősen foglalkoztatott: a minimálisra csökkenteni azt, ami mindebben színészkedés . . .

Az egyén akkor foglalta el az emlékiratokban a maga helyét, amikor önvallomások lettek belőlük. A Szent Ágostonéi egyáltalán nem önvallomások, és metafizikai értekezésben végződnek. Senki se minősítheti

gyónásoknak Saint-Simon *Memoárjait*: amikor önmagáról beszél, azért teszi, hogy csodálják. Keresték már az Embert a nagy emberek nagy tetteiben, kutatták titkos cselekedeteikben is. (Annál is inkább, mert a nagy tettek rendszerint erőszakosak voltak, s a napi hírek már banálissá tették az erőszakot.) A XX. századi emlékiratok kétfélék lehetnek. Egyfelől, tanúságtételek nagy eseményekről: ilyenek olykor de Gaulle tábornok *Háborús emlékezései*... Másfelől ott az önvizsgálat mint az ember tanulmányozása, melynek utolsó jeles képviselője Gide volt. De már az *Ulysses* vagy *Az eltűnt idő nyomában* a regény alakját öltötte magára. A vallomások önvizsgálat természetet változtatott, mert még a legkihívóbb emlékiratszerző vallomásai is gyermekeg ama szörnyetegek mellett, melyeket a mélylélektani vizsgálódás hoz felszínre, még azoknak a szemében is, akik cáfolják az utóbbi konklúzióit. A titokvadászatban a neurózis a nagyobb és súlyosabb zsákmány. Sztavrogin gyónása kevésbé hökkent meg Freud *Patkányos emberénél*, és csupán a lángész érdemén értékesebb.

Noha már senki sem hiszi, hogy a portré vagy az önarckép célja pusztán a modellt utánozni, az egyiptomi emlékművektől egészen a kubista vásznakig az irodalmi arcképtől továbbra is elvárják a hasonlóságot. Annál jobb, minél hasonlóbb, s minél hasonlóbb, annál kevésbé konvencionális. Ez a meghatározás sugallja a realizmusokat, melyeket szinte mindig az eszményítések ellen dolgoztak ki. De jóllehet a görögöknél vagy a reneszánsz idején az eszményítés Európa nagy művészete volt, feltételezett mása, az irodalmi idealizálás korántsem rokona Leonardónak vagy Michelangelónak, legfennebb a tragédiák szereplőiben. És mégis, Joinville *Szent Lajos*a, Bossuet portréi érnek annyit, mint a Goncourt-fivérek *Naplója*, bár szerzőjük példásnak szánta őket. Az igazság mindenekfelett? Gyanítom, hogy Michelet *Napoleonja*, ez a meglehetősen gyatra pamflet igazabb a csodálatos Jeanne D'Arc panegirikumánál. Tudjuk, milyen fogékony volt Stendhal a „hiteles kis adatok” iránt; vajon a nagyok kevésbé fontosak? Austerlitz Napóleonját kifejezni kevesebbet ér-e, mint megmutatni, miként kente szét a császár a habostortát a római király képén? A marenói győzelemnek más természetű okai is lehettek talán, mint Josephine házasságtörése. Megmutatni a nagy dolgokat, aztán elvetni őket, megvetésből a konvenciók iránt, odavezet, hogy végül már csak az apróságokat vesszük tudomásul... Elfogadjuk, hogy az igazság az emberről mindenekelőtt az, amit rejtgetni igyekszik. Nekem tulajdonították egyik hősem szavait: „Az ember az, amit cselekszik!” Valójában nemcsak az; és ez a regényalak egy másikkal replikázik, nevezetesen azzal, hogy: „Mi az ember? Titkok nyomorúságos halmaza...” A locsogás olcsón kínálja azokat a körvonalakat, amelyeket az irracionálistól várunk; és a tudattalan lélektanának a segítségével könnyedén összetévesztették azt, amit titkol az ember, s ami gyakran szánalmas, azzal, amit nem is tud magáról. Joinville nem állította, hogy mindent tud Szent Lajosról vagy akár a saját személyéről. Bossuet sokat tudott a nagy Condérol, akit úgy lehet, gyóntatott is; ám amikor a halál színe előtt beszélt róla, csekély jelentőséget tulajdonított mindannak, amit akkoriban gyengeségnek neveztek. Akárcsak Gorkij, Tolsztojról szólva.

Ifjú korában Gorkij, egyfajta belső kényszer hatására, titkon meg-  
leste az embereket, hogy regényalakokat faraghasson belőlük. (Ezt tette

Balzac is.) Így követte Tolsztojt a Jasznaja Poljana-i erdőben. „Az öreg megállt a tisztáson egy sima kő előtt, melyről egy gyík nézett vissza rá. »Ver a szíved — mondta Tolsztoj. — Melegen süt a napocska. Boldog vagy ...« Aztán hallgatott, majd komolyan így szólt: »Én nem vagyok az ...«“

Éppen felaprítottuk a kis fát; ez a különös szokás követte az ebédet Gorkijnál. Tatársapkás alakja kivált a Fekete-tenger széles hátteréből. Tovább emlékezett az öregről, „az orosz föld géniuszáról“, akit úgy hallgattak erdeje néma állatai, mint egy nyolcvanéves Orfeusz.

Az „összinteség“ nem volt mindig önmaga tárgya. Minden nagy vallásban az Ember mutatkozott meg; az emlékiratok akkor szaporodnak el, amikor eltűnik a gyónás. Chateaubriand a halállal folytatott párbeszédet; vagy talán az Istennel; Krisztussal bizonyára nem. Hogy az Ember a kutatás, nem pedig a megvilágosodás tárgya legyen — mert minden próféta, aki felfedezi Istent, egycsapásra embert is talál — nagy kísértés a tárgy kimerítésére: az ember annál jobban megismerszik, minél terjedelmesebb a memoár vagy a napló. De az ember nem hatolhat az ember legmélyéig; szerzett tudása felszínén nem talál saját képmására, önnön ábrázatát csak a maga felvetette kérdésekben ismeri fel. Az ember, akit itt most megelnek, azokkal a kérdésekkel egyezik, melyekkel a halál tudakolja a világ értelmét.



Páll Lajos: A Rétyi Nyír